

Investigació historicoartística de les taules de Sant Joan Baptista de la Catedral de Barcelona.

Investigation of the panels of Saint John the Baptist from the Catedral de Barcelona.

Foix Montaner Ràfols / foix193n@gmail.com

Codi Orcid: 0009-0002-1365-7178

Graduada en Conservació i Restauració de Béns Culturals en l'especialitat de Pintura per l'ESCRBCC.

BA in Conservation and Restoration of Cultural Assets specializing in Painting from the ESCRBCC.

Aquest treball presenta la investigació sobre l'origen i l'autoria d'un conjunt de tres taules policromades amb escenes de Sant Joan Baptista, procedents de la Catedral de Barcelona i donades pel canonge Lluís de Despujol. Amb la recerca bibliogràfica s'ha pogut saber que les va adquirir durant els anys 1930-1940, a la parròquia d'Ambel, a Saragossa, i s'han atribuït les obres al pintor Juan Fernández Rodríguez. S'ha indagat en el paper del canonge Despujol en la gestió del patrimoni artístic religiós d'Espanya durant la Guerra Civil.

Paraules clau: Sant Joan Baptista, retaule, Lluís de Despujol, Guerra Civil, Juan Fernández Rodríguez, conservació-restauració.

This investigation presents research on the authorship and origin of a set of three painted wooden panels representing scenes containing John the Baptist from the Catedral de Barcelona and donated by the canon Lluís de Despujol. Bibliographical research revealed that he acquired the paintings during the 1930s or 1940s from the parish church of Ambel, in Zaragoza (Spain), and the works have been attributed to the painter Juan Fernández Rodríguez. The research focuses on Despujol's role in preserving Spain's religious art heritage during the Spanish Civil War.

Keywords: John the Baptist, altarpiece, Lluís de Despujol, Spanish Civil War, Juan Fernández Rodríguez, conservation-restoration.

CABILDO CATEDRAL
BARCELONA

De la marmessoria del Sr. Canonge d'aquesta Catedral

== Dr. Lluís de Espujol Ricart, + 1981 =====

=====

[PORTADA] Detall
del paper adherit al
revers (Fotografia: Foix
Montaner).

INTRODUCCIÓ

La idea de realitzar aquest treball final ha sorgit de la intervenció de tres taules policromades procedents de la Catedral de Barcelona durant el 3r curs del grau de Conservació i Restauració de Béns Culturals impartit a l'ESCRBCC, les quals venen acompanyades d'informació molt escassa quant al seu context històric. Es tracta de tres peces amb les mateixes característiques estilístiques que, segurament, formaven part del mateix conjunt. Es desconeixen dades significatives de les peces, com són la seva data i lloc d'execució, autoria o procedència original, comptant només amb el nom i data de qui va donar les peces a la Catedral de Barcelona.

La motivació del treball és la possibilitat d'obtenir informació valuosa sobre el context d'aquestes obres, el seu autor i conèixer la seva trajectòria fins a arribar a ser emmagatzemades a la Catedral, així com saber si formaven part d'un retaule amb més parts i la seva rellevància en el patrimoni local de la seva ubicació original o per la qual van ser pensades.

La investigació busca fer una anàlisi de les fonts bibliogràfiques que tinguin relació amb les dades amb què es comptava a l'inici, les quals s'han anat ampliant a mesura que s'ha obtingut informació, fins a arribar a tenir totes les dades possibles sobre el context de les obres.

D'aquesta manera, s'ha pogut complementar la intervenció de conservació-restauració de les peces amb la restitució de la seva memòria i història, per poder

garantir la seva conservació i lectura a llarg termini, però també el seu valor històric, artístic i cultural, ja que l'obra sovint requereix el seu context per poder ser valorada.

CONTEXTUALITZACIÓ DE L'OBRA *PREDICACIÓ DE SANT JOAN BAPTISTA*

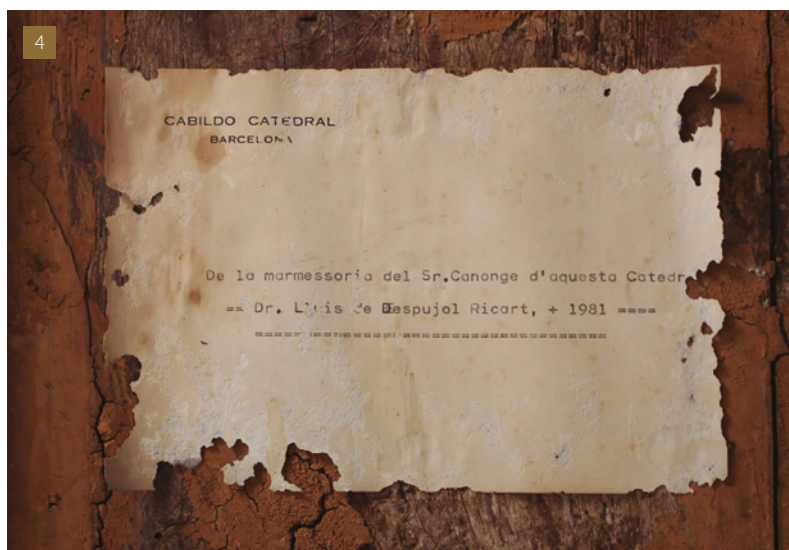
Les dades de l'obra *Predicació de Sant Joan Baptista* en iniciar la investigació són les següents:

NOM DE L'OBJECTE:	Retaule dret d'un conjunt de tres retaules.
MATÈRIA:	Pintura sobre fusta.
TÈCNICA:	Oli.
AUTOR:	Desconegut.
ÈPOCA:	Primera meitat del segle XVI.
LLOC:	Desconegut.
DIMENSIONS:	66 x 28,5 cm.
TEMA:	Religiós.
DESCRIPCIÓ:	Representa la part dreta d'una escena bíblica en la qual sant Joan Baptista fa la seva predicació al poble. El retaule representa els espectadors de l'escena. Forma part d'un conjunt de tres obres amb escenes de la vida de sant Joan Baptista.
TÍTOL:	<i>Predicació de Sant Joan Baptista.</i>
PROCEDÈNCIA:	Catedral de Barcelona.
LOCALITZACIÓ:	Barcelona.
NÚM. INVENTARI:	Catedral: IEC 331-03.
NÚM. REGISTRE:	P302465.

La taula ha vingut acompanyada de dues taules més representant escenes de sant Joan Baptista, possiblement formant part d'un conjunt més gran. ¹ - ³

[1] a [3] Conjunt de peces provinents de la Catedral de Barcelona: *Baptisme de Crist*, *Decapitació de Sant Joan Baptista* i *Predicació de Sant Joan Baptista* (Fotografia: Emma Canrubí, Helena Pérez i Foix Montaner, respectivament).

INVESTIGACIÓ HISTORICOARTÍSTICA

L'examen organolèptic de l'obra ha permès obtenir una mínima informació a partir de la qual investigar el context històric de les obres. Un paper adherit al revers de les pintures indica que Lluís de Despujol Ricart va donar les obres a la Catedral de Barcelona l'any 1981, ⁴ però als travessers es troba inscrita la data "1983", tractant-se possiblement del moment en què van ser registrades oficialment. ⁵

El paper indica que prové de la marmessoria del canonge de la Catedral, és a dir, que com a darreres voluntats en vida, el canonge Lluís de Despujol Ricart devia voler donar el seu patrimoni o, almenys l'obra tractada, a la Catedral de Barcelona.

S'ha volgut investigar qui va ser aquest canonge per saber d'on, com i quan va obtenir aquestes obres i, així, potser determinar l'autoria.

[4] Detall del paper adherit al revers (Fotografia: Foix Montaner).

[5] Detall de la inscripció al travesser superior (Fotografia: Foix Montaner).

RECERCA DE L'AUTORIA

LLUÍS DE DESPUJOL I RICART, CANONGE DE LA CATEDRAL DE BARCELONA

Lluís Maria de Despujol Ricart va néixer el 1895 en una família noble i benestant. El llinatge Despujol, amb origen de cavallers, s'ha trobat documentat des del segle XII,¹ tractant-se de les famílies amb més història de l'aristocràcia catalana, amb origen a Osona. Els títols nobiliaris presents al llarg de les generacions de la família inclouen el de baró de Montclar, comte de Casp, baró del castell de Burjassènia, comte de Villalba, marquès de Palmerola i comte de Fonollar, entre d'altres.²

El pare de Lluís de Despujol era Ignasi de Despujol i Chaves (1859-1937), VI marquès de Palmerola i VI comte de Fonollar. Va ser un advocat i polític, amb càrrecs destacats com el de governador civil de Navarra l'any 1915.³ Anteriorment, però, va tenir càrrecs encara més destacats en colònies espanyoles, com ser nomenat governador civil de Manila

l'any 1891⁴ i posteriorment secretari del Govern General de l'illa de Cuba i governador de la regió occidental i província de l'Havana, nomenat l'any 1897, segons informa la *Gaceta de Madrid* a les publicacions número 273 i 120, de l'any 1891 i 1897 respectivament.⁵

A més a més, va ser elegit diputat pel Partit Liberal Conservador a les eleccions generals espanyoles els anys 1886 i 1891. L'any 1898 va rebre, per part del Govern d'Espanya, la *Gran Cruz Blanca del Mérito Militar*.⁶ Va tenir vuit fills amb Rosa Ricart, entre ells Lluís Despujol.⁷ Va morir a Pamplona el 5 de gener de 1937, en plena Guerra Civil Espanyola.⁸

La seva mare era Rosa Ricart i Fernández de Córdoba (c. 1860-1930), hereva del títol de marquesa de Santa Isabel. El seu avi, Jaume Ricart i Guitart, va ser intendent i tresorer de la reina Isabel II, qui li concedí el marquesat l'any 1856.⁹ La seva família era propietària de la fàbrica tèxtil de cotó

¹ ENCICLOPÈDIA. *Domus de Despujol, Les Masies de Voltregà*. [En línia] <<https://www.enciclopedia.cat/catalunya-romantica/domus-de-despujol-les-masies-de-voltrega>> [Consulta: 25 abril 2023].

² HERÀLDICA CATALANA. *La curiosa sucesión del marquesado de Palmerola*. [En línia] <<http://heraldicacatalana.blogspot.com/2012/01/la-curiosa-sucesion-del-marquesado-de.html>> [Consulta: 29 abril 2023].

³ *Gaceta de Madrid* (31 desembre 1915), núm. 365, p. 802. Disponible en línia a: <<https://www.boe.es/gazeta/dias/1915/12/31/pdfs/I00797-00808.pdf>> [Consulta: 30 abril 2023].

⁴ *Gaceta de Madrid* (30 setembre 1891), núm. 273, p. 1019. Disponible en línia a: <<https://www.boe.es/gazeta/dias/1891/09/30/pdfs/GMD-1891-273.pdf>> [Consulta: 30 abril 2023].

⁵ *Gaceta de Madrid* (30 abril 1897), núm. 120, p. 381. Disponible en línia a: <<https://www.boe.es/gazeta/dias/1897/04/30/pdfs/GMD-1897-120.pdf>> [Consulta: 30 abril 2023].

⁶ REAL ACADEMIA DE LA HISTORIA. *Ignacio María de Despujol y Chaves*. [En línia] <<https://dbe.rah.es/biografias/61671/ignacio-maria-de-despujol-y-chaves>> [Consulta: 29 abril 2023].

⁷ *Ibid.*

⁸ DE MAYORALGO, J.M. *Real Academia Matritense de Heráldica y Genealogía / Movimiento nobiliario. Año 1937*. [En línia] <<https://www.ramhg.es/images/stories/pdf/movimiento-nobiliario/movimiento%20nobiliario%201937.doc>> [Consulta: 29 abril 2023].

⁹ CARRERAS, C. "El eixample de Barcelona: la diversificación del espacio urbano. Análisis de los procesos de producción de la ciudad." *Scripta Vetera*. (1986), núm. 169, p. 72-73. Disponible en línia a <<https://www.ub.edu/geocrit/sv-169.pdf>> [Consulta: 1 maig 2023].

¹⁰ PLANAS, J. *Cooperativisme i associacionisme agrari a Catalunya. Els propietaris rurals i l'organització dels interessos agraris al primer terç del segle XX*. Director: Dr. Ramon Garrabou Segura. Tesi doctoral inèdita. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, Facultat de Ciències Econòmiques i Empresàries, 2003, p. 1058. Disponible en línia a: <https://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/4055/jpm_4de4.pdf> [Consulta: 20 abril 2023].

¹¹ "Bisbat" *La Veu de Catalunya* [Barcelona] (2 novembre 1927), núm. 9.804, p. 1. Disponible en línia a: <https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/catalogo_imagenes/grupo.do?path=1262319> [Consulta: 3 maig 2023].

¹² CORTS, R. "La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la 'Qüestió catalana'". *Analecta sacra tarraconensia: Revista de ciències historicoeclesiàstiques*. Vol. 86 (2013), p. 325. Disponible en línia a: <http://www.icatm.net/biblioteca-balmes/sites/default/files/public/analecta/AST_86/AST_86_313.pdf> [Consulta: 1 maig 2023].

¹³ LA VEU DE CATALUNYA. *Op. cit.*, p. 1.

¹⁴ DPEJ (DICCIONARIO PANHISPÁNICO DEL ESPAÑOL JURÍDICO. *Prelado* [En línia] <<https://dpej.rae.es/lema/prelado>> [Consulta: 3 maig 2023].

¹⁵ VILA, C. *El Servei d'Urgències de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau de Barcelona (1967-1986)*. Director: Dr. Jorge Molero Mesa. Tesi doctoral inèdita. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, Facultat de Medicina, 2013, p. 96. Disponible en línia a: <<https://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/133349/cvg1de1.pdf?sequence=1>> [Consulta: 5 maig 2023].

¹⁶ MARTÍ, J.M. *Clergat de la Catedral de Barcelona. (canonges, beneficiats del concordat, beneficiats de Sant Sever annex a la catedral i sacerdots adscrits a la mateixa catedral)*. 1901 - 2009. Barcelona: Arxiu Diocesà de Barcelona, 2009. Disponible en línia a: <<https://docplayer.es/82566223-Clergat-de-la-catedral-de-barcelona.html>> [Consulta: 24 febrer 2022].

¹⁷ *Gaceta de Madrid* (15 octubre 1930), núm. 288, p. 324. Disponible en línia a: <<https://www.boe.es/gazeta/dias/1930/10/15/pdfs/GMD-1930-288.pdf>> [Consulta: 23 març 2023].

¹⁸ MESTRE, E; SOLÉ, T. "Notes per a un article sobre l'estany d'Ivars", *Quaderns de El pregoner d'Urgell*. núm.24 (2011), p. 3-16 [Consulta: 25 febrer 2022].

¹⁹ COMELLES, J.M. "Sopranos i Tenors: Despujol, Millet i Cia." *Desde el margen del margen* [blog], 25 setembre 2009. <<http://elmargendelmargen.blogspot.com/2009/09/sopranos-i-tenors-despujol-millet-cia.html>> [Consulta: 28 febrer 2022].

²⁰ DE MAYORALGO, J.M. *Op. cit.* p. 7.

"Can Ricart", construïda l'any 1864 al Raval de Barcelona, així com de múltiples terres i finques rústiques.¹⁰

En Lluís de Despujol Ricart va néixer, créixer i fer vida a Barcelona. Va realitzar els estudis en Dret Canònic al *Collegio Angelico* a Roma i, seguidament, va completar les pràctiques a les oficines de la Congregació de la Cúria Romana, tractant-se doncs d'una formació privilegiada, ja que és l'administració principal de l'Església catòlica.¹¹ També està documentat a l'Arxiu Diocesà de Barcelona que va estudiar Moral entre els anys 1919 i 1921, a Tarragona.¹²

El 2 de novembre de l'any 1927 es publica a *La Veu de Catalunya* que Despujol és escollit secretari de Cambra del Bisbat de Tarassona després d'haver conclòs la seva formació,¹³ dada cabdal en aquesta recerca. Al llarg de la seva trajectòria també va obtenir el títol honorífic de Prelat Domèstic del Sant Pare, títol que concedeix la Santa Seu de manera excepcional a sacerdots elogiabls, a petició del bisbe que encapçala la diòcesi.¹⁴ A més, va ser designat capellà del Real Cuerpo de la Nobleza de Cataluña, càrrec amb el qual es pot advertir que el canonge va anar involucrant-se en política tot i que des de càrrecs eclesiàstics.

L'any 1958 van nomenar-lo per formar part de la Molt Il·lustre Administració de l'Hospital de la Santa Creu (MIA), quan van renovar la gestió de l'Hospital de Sant Pau.¹⁵

Així doncs, Lluís de Despujol tenia una posició de rellevància en la societat catalana, a part dels seus títols nobiliaris i la família de la qual provenia. El càrrec més important que va ocupar va ser com a canonge de la Catedral de Barcelona, posició que va exercir durant la major part de la seva vida, de 1930 fins a la seva mort, l'any 1981.¹⁶

A l'edició número 288 de la *Gaceta de Madrid*, publicada el 15 d'octubre de l'any 1930, s'informa del nomenament de Lluís de Despujol com a nou canonge de la Catedral de Barcelona després de la defunció del canonge Jaume Cararach Iborra. En la publicació també s'informa que, fins al moment, Lluís de Despujol era canonge de la Catedral de Tarassona, a Aragó, fet transcendental en la present investigació.¹⁷

Com a canonge, Lluís de Despujol semblaria que hagués hagut d'adoptar una actitud humil i discreta com a servent de Déu, però la veritat sembla indicar que el religiós participava en negocis menys honestos. En el document de l'any 2011 "Notes per a un article sobre l'estany d'Ivars" Esteve Mestre i Ton Solé exposen que "Lluís Maria de Despujol i Ricart [...]". Fou un dels màxims especuladors de la Barcelona dels anys 1939 a 1967,¹⁸ involucrat en falsificació de documents i especulació de terrenys i béns immobles durant el període franquista.

El professor d'antropologia Josep M. Comelles comenta que, per finançar reformes de l'Hospital de la Santa Creu, va realitzar especulacions immobiliàries, obrint subhastes per comprar terrenys de Barcelona a baix preu i posteriorment vendre'ls a major preu per edificar.¹⁹

Les activitats controvertides que impliquen al canonge Despujol també inclouen les seves relacions amb el règim franquista, les quals es podien preveure en tractar-se d'un home religiós de família noble.

Durant la Guerra Civil es troba documentat que Lluís de Despujol havia pogut escapar de Barcelona²⁰ i, en la seva correspondència, es menciona que va estar a Suïssa des

de l'inici de la guerra fins a l'octubre o novembre de l'any 1936, quan va tornar a Espanya.²¹

Quan Despujol ocupava el càrrec de canonge de la Catedral de Tarassona, va establir relacions molt importants amb el Cardenal Isidre Gomà, que va ser bisbe de la mateixa regió, i això va condicionar, posteriorment, la implicació del canonge al *Movimiento Nacional* durant la Guerra Civil, com s'exposarà a continuació.

CARDENAL ISIDRE GOMÀ I TOMÀS

Isidre Gomà i Tomàs va créixer i estudiar a Tarragona, on també va exercir com a canonge a la catedral de la ciutat, fins que l'any 1927 és nomenat Bisbe de Tarassona, on coneix a Despujol. L'any 1933, el Papa nomena Gomà com el nou arquebisbe de Toledo i primat d'Espanya, i el 1935 assoleix el càrrec de cardenal.²²

En esclatar la Guerra Civil Espanyola, l'arquebisbe va actuar com a representant de la Santa Seu i es va posicionar a favor dels insurrectes, reconeixent la causa del *Movimiento Nacional*.²³ D'aquesta manera, Isidre Gomà va exercir com a representant confidencial de la Santa Seu del govern franquista i, fins i tot, en acabar la guerra amb victòria del bàndol nacional, va rebre l'"esposa victoriosa" de Franco durant la desfilada de celebració.²⁴

Aquesta informació sobre el cardenal Gomà és de rellevància perquè, en l'escrit de l'any 1937 "Carta abierta al Sr. D. José Antonio Aguirre",²⁵ una de les persones que el va ajudar a redactar-la va ser, efectivament, el Dr. Lluís Despujol. Aquest havia revisat l'escrit i li havia recomanat al cardenal que no es dirigís a José Antonio Aguirre amb el tractament de president ni que es referís a ell com a tal, ja que això legitimaria el seu càrrec i, per tant, seria mostrar respecte a "un verdadero rebelde contra España", segons paraules de Despujol.²⁶

²⁴ FILOSOFIA. *Isidro Gomá Tomás 1869-1940* [En línia] <<https://www.filosofia.org/ave/001/a223.html>> [Consulta: 25 febrer 2022].

²⁵ La "Carta abierta al Sr. D. José Antonio Aguirre" anava dirigida al president del Gobierno Provisional del País Basc, fundat durant la guerra, on feia crítica al president i a dirigents del Partit Nacionalista Basc, després d'haver realitzat un discurs contra el cop d'estat i el feixisme. La carta està disponible en línia a: <<http://atzoatzokoa.gipuzkoakultura.net/1937/index.php>> [Consulta: 5 maig 2023].

²⁶ GALLEGU, J.A., PAZOS, A.M. *Archivo Gomá. Documentos de la Guerra Civil*. Vol. 2. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2001, p. 77. Disponible en línia a: <https://books.google.es/books?id=nrWdpBLxXr4C&printsec=frontcover&dq=ARCHIVO+GOMA&hl=en&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=ARCHIVO%20GOMA&f=false> [Consulta: 22 febrer 2022]

²⁷ GALLEGU, J.A., PAZOS, A.M. *Op. cit.*, p. 162.

²⁸ *Ibid.*, p. 174.

²⁹ FILOSOFIA. *Op. cit.*

³⁰ CENTRO DE ESTUDIOS BORJANOS. *Expolio en la parroquia de Ambel*. [En línia] <<https://cesbor.blogspot.com/2021/01/expolio-en-la-parroquia-de-ambel.html>> [Consulta: 8 febrer 2022].

[6] Imatge (de dreta a esquerra) del Dr. Lluís de Despujol amb el cardenal Gomà i el secretari de la Conferència Episcopal Americana (Fotografia: *Centro de Estudios Borjanos*).

El cardenal Gomà i el canonge Despujol tenien una relació propera. En una carta recollida a l' *Archivo Gomá. Documentos de la Guerra Civil* del cardenal al canonge durant els primers mesos de la guerra, li comenta que està agraït que es trobi sa i estalvi (havia fugit a Suïssa), ja que a l'inici de la guerra hi va haver molts atacs anticlericals per part dels revolucionaris.²⁷ ⁶

En una altra carta que escriu Lluís de Despujol al cardenal a inicis d'octubre de 1936, ofereix els seus serveis a l'arquebisbe, indicant que "voy a donde me diga y de cabeza".²⁸ Efectivament, el canonge torna a Espanya aproximadament a finals de mes per ocupar el càrrec de secretari particular del cardenal primat d'Espanya durant la Guerra Civil. Des que van establir relació, fins acabada la Guerra Civil, van mantenir el contacte, fins l'any 1940, que va morir el cardenal.²⁹

Segons el *Centro de Estudios Borjanos* (a tocar de Tarassona), i confirmat per la nombrosa correspondència que van intercanviar Gomà i Despujol, s'ha pogut trobar que el cardenal havia encomanat a Despujol que obtingués i arraconés obres d'art, per així poder proveir a les esglésies i edificis eclesiàstics que haguessin estat afectats i, fins i tot, destruïts durant la guerra.³⁰

²⁷ GALLEGU, J.A., PAZOS, A.M. *Archivo Gomá. Documentos de la Guerra Civil*. Vol. 1. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2001, p. 52. Disponible en línia a: <https://www.google.es/books/edition/Archivo_Gom%C3%A1_Ju-lio_diciembre_de_1936/ZwmlhA2aez8C?hl=ca&gbpv=0> [Consulta: 22 abril 2023].

²⁸ ARCHIDIÓCESIS DE TOLEDO. *Episcopologio: Arzobispo don Isidro Gomá y Tomás* [En línia] <<https://www.architoledo.org/archidiocesis/episcopologio/arzobispo-don-isidro-goma-tomas/>> [Consulta: 7 maig 2023].

²⁹ GOMÀ, I. "Carta Colectiva del Episcopado español" (1 juliol 1937). Disponible en línia a: <<https://www.uv.es/~ivorra/Historia/SXX/carta.html>> [Consulta: 5 maig 2023].

En una carta recollida al volum 8 de l'*Archivo Gomá. Documentos de la Guerra Civil*, escrita a finals de 1937, s'informa que Despujol està a l'estranger (probablement a França) per recuperar obres, les quals potser s'haurien espoliat d'esglésies espanyoles, s'haurien volgut vendre a l'estranger o protegir de la guerra per part dels republicans. La carta comenta el següent:

"[...] los Sres. Bau y Despujol. Éste ha salido ayer y tardará tres o cuatro días en regresar. Está en el extranjero por si podemos rescatar unas docenas de cajas que contienen objetos de arte, tal vez de nuestra misma Catedral. ¡Ojalá! Ya te diré lo que resulte".³¹

En una altra carta, també recollida a l'*Archivo Gomá. Documentos de la Guerra Civil*, en aquest cas d'Ernesto Zulueta a José Antonio de Sangroniz, es pot observar la importància que es va donar durant el conflicte a la recuperació d'aquests objectes. A la carta s'informa que es vol aturar la sortida d'unes caixes plenes d'objectes artístics cap a França, amb la influència del cardenal Gomà sobre l'arquebisbe de Marsella. S'explica de la següent manera:

"Me informan que en la Aduana de Marsella hay 35 cajas llegadas de España [...] que contienen objetos de arte de Iglesias y Museos españoles. [...] Puede seguirse el siguiente sistema para obtener una paralización de la salida de estas cajas: Su Eminencia el Cardenal Primado puede enviar un poder al Arzobispo de Marsella para que haga un embargo preventivo en nombre de la Iglesia [...]. Hay que hacer la cosa con excesivo sigilo, gran prudencia y sin que nadie se entere [...]".³²

Lluís de Despujol ja tenia experiència en obtenir i col·leccionar objectes artístics. De fet, el llinatge Despujol ha estat involucrat en el mercat de l'art durant segles. Un dels exemples més destacats és el de Guillem Despujol, un farmacèutic del mateix llinatge Despujol, que va viure durant el segle XV i qui, fins i tot, va encarregar un retaule al pintor Lluís Borrassà,³³ el qual es troba exposat actualment al Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Aficionat a les antiguitats, Lluís de Despujol era propietari d'una botiga d'antiquari de la qual no s'ha trobat informació més enllà de la seva existència, gràcies a una menció a *La Vanguardia* el 23 d'octubre de 1930³⁴ i un comentari de J.M. Comelles.³⁵ També s'ha pogut conèixer que posseïa objectes de valor històric-cultural per una notícia anecdòtica al diari *ABC* del 22 de juny de 1951, en la qual s'explica que dos lladres van entrar a robar a casa de Despujol per endur-se'n antiguitats i objectes de valor, però que ell mateix els va foragitar, i els lladres van fugir.³⁶

Entre els objectes de valor que posseïa el canonge, s'inclouïa una talla de fusta d'època romànica que va donar al MNAC l'any 1953.³⁷ S'ha pogut confirmar que el 1947 va comprar un retaule barroc originari del monestir dels jesuïtes de Logronyo a la col·leccionista vilafranquina Maria Esclasans i Batet. Els hereus de la col·leccionista, segons comenta l'historiador de l'art Alberto Velasco,³⁸ afirmen que Lluís de Despujol havia fet tractes amb ella i que participava en el mercat de compravenda d'antiguitats i obres d'art.

D'aquesta manera, es pot confirmar que Despujol es trobava en actiu en el mercat de compravenda d'objectes artístics durant els primers anys de règim franquista. Una de les adquisicions que va fer durant aquest període, documentada a Tarassona, és de gran rellevància per a aquesta investigació. Aquest document està signat per José María Sanz Artibucilla, una persona molt rellevant en la cultura de la ciutat, catedràtic del seminari de Tarassona i canonge magistral. El responsable de la venda va ser el bisbe de la seu de Tarassona, Nicanor Mutiloa Irurita, que va ocupar el càrrec de 1935 a 1946. En el document no consta la data de la venda, però tenint en compte que Sanz va morir el 1949, pot suposar-se que aquesta hauria d'haver-se dut a terme entre els anys de la Guerra Civil i 1949, com bé es raona al *Centro de Estudios Borjanos*.³⁹

Si s'observa el document de la transacció, es pot veure que la compra es realitza a la parròquia d'Ambel, un poble de Saragossa, i els objectes adquirits són els següents: dues imatges dels segles XVI i XVII, dues taules del segle XVI, una del segle XVII, un crucifix d'ivori i altres ornaments. Destaca el preu de venda, un total de 34.500 pessetes, que resulta un preu molt elevat per a l'època i per a uns objectes de la parròquia d'un poble petit.

La importància que té aquesta adquisició de múltiples objectes artístics per part de Despujol és que, si es para atenció al quart objecte de la llista, es llegeix "4º [Tabla] decapitación Bautista XVI = 0'80 x 0'55". La taula més gran del conjunt de tres retaules investigat correspon a aquesta descripció quant a temàtica, època i mesures de

³¹ GALLEGU, J.A., PAZOS, A.M. *Archivo Gomá. Documentos de la Guerra Civil*. Vol. 8. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2001, p. 462. Disponible en línia a: <https://www.google.es/books/edition/_/ElffKkjPmWgC?hl=ca&sa=X&ved=2ahUKewir0aTt_vH-AhVZdKQE-He6sDeMQ7_IDegQIAxAo> [Consulta: 23 febrer 2022].

³² *Ibid.* p. 386.

³³ Informació proporcionada per l'historiador de l'art Cèsar Favà Monllau.

³⁴ "De Sociedad. Otras notas" *La Vanguardia* [Barcelona] (23 octubre 1930), núm. 20.801, p. 21. Disponible en línia a: <<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1930/10/23/pagina-21/33222040/pdf.html>> [Consulta: 27 febrer 2022].

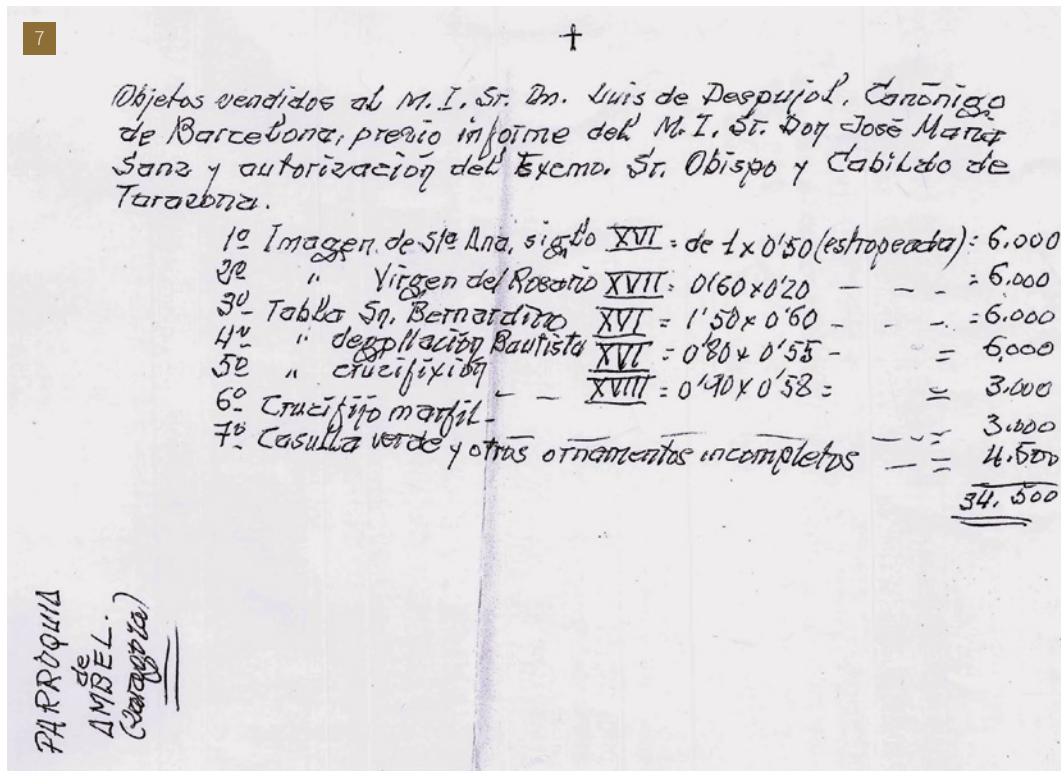
³⁵ COMELLES, J.M. *Op. cit.*

³⁶ "La decidida actitud de un canónigo hizo que huyeran dos ladrones." *ABC* [Madrid] (22 juny 1951), número solt, p.21. Disponible en línia a: <<https://www.abc.es/archivo/periodicos/abc-madrid-19510622-21.html>> [Consulta: 24 abril 2023].

³⁷ MUSEU NACIONAL D'ART DE CATALUNYA. *Lipsanoteca* [En línia] <<https://www.museunacional.cat/es/colleccio/lipsanoteca/anonim/050472-000>> [Consulta: 24 febrer 2022].

³⁸ VELASCO, A. "L'antiquària Maria Esclasans (1875-1947) i el comerç d'art antic a Barcelona". A: BASSEGODA, B; DOMÈNECH, I. *Agents del mercat artístic i col·leccionistes: Nous estudis sobre el patrimoni artístic de Catalunya als segles XIX i XX*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona; Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 2017 (Memoria Artium; 23), p. 204. Disponible en línia a: <https://www.academia.edu/38589595/Lantiqu%C3%A0ria_Maria_Esclasans_1875_1947_i_el_comer%C3%A7_dart_antica_a_Barcelona> [Consulta: 24 febrer 2022].

³⁹ CENTRO DE ESTUDIOS BORJANOS. *Op. cit.*

[7] Document de compravenda d'objectes artístics i de culte, adquirits per Lluís de Despujol (Fotografia: Centro de Estudios Borjanos).

l'obra. D'aquesta manera, sembla que es pot considerar la possibilitat que les obres de la Catedral de Barcelona donades pel canonge Despujol provinguin d'aquesta parròquia d'Ambel, però s'ha de continuar la recerca per trobar més informació.

Cal remarcar que al *Centro de Estudios Borjanos* i a la parròquia d'Ambel actualment es desconeix la ubicació de les obres del document, ja que se'n va perdre el rastre quan es va fer la compra, de manera que no poden saber si són aquestes obres les que van anar a parar a la Catedral de Barcelona.

Si fos el cas, és d'estranyar que només aparegui al document de venda una de les tres obres, però també es pot pensar que les va adquirir en un altre moment, ja que Despujol havia freqüentat la zona de Tarassona al llarg de la seva vida; o bé que la documentació no estigui a l'abast.

ORIGEN I AUTORIA DE LES OBRES

Per poder obtenir més informació que ajudi a saber si es tracta d'una de les obres de la catedral, s'ha buscat informació sobre les obres realitzades al voltant del segle XVI que hi ha conservades actualment en la mateixa regió, per poder comparar estils i conèixer qui eren els pintors de la zona.

Segons Carmen Morte,⁴⁰ els pintors més destacats del segle XVI actius a la zona de Tarassona van ser la família de pintors Lapuente, Pedro Egas, Pedro de Aponte, Alonso de Villaviciosa, Juan Fernández Rodríguez, Jerónimo Cosida i Pietro Morone. D'entre ells destaca Juan Fernández Rodríguez, ja que també és conegut com a "Mestre d'Ambel". Ambel és, precisament, una població molt petita on es troba la parròquia on Despujol va adquirir les obres, segons apareix al document de venda i, per tant, és poc probable que hi hagués gaires artistes més desenvolupant allà la seva producció.⁴¹ ⁸

Si s'observen amb atenció les escenes d'aquest retaule, de seguida resulten familiars. Els colors, l'anatomia dels personatges, la vestimenta i les arquitectures representades al retaule recorden molt a les obres investigades de sant Joan Baptista, però hi ha una escena que destaca per sobre de totes. L'escena del retaule situada a la dreta de la figura escultòrica de santa Llúcia té una composició molt similar a la de la taula *Predicació de Sant Joan Baptista*, ja que presenta un grup de persones amb vestimenta de noble, en un espai arquitectònic que té un gran cortinatge daurat i una finestra. ⁹

Aquests elements coincidents, excepte les figures, semblen representar exactament el mateix espai que el de la taula

⁴⁰ MORTE, C. "Aspectos documentales sobre la actividad pictórica en Tarazona durante el siglo XVI". *Tvriasa*. Vol. VI (1983), p. 288. Disponible en línia a: <https://ifc.dpz.es/publicaciones/ebooks/id/1258> [Consulta: 25 febrer 2022].

⁴¹ GRAN ENCICLOPEDIA ARAGONESA. Juan Fernández Rodríguez. [En línia] <http://www.encyclopedia-aragonesa.com/voz.asp?voz_id=5593> [Consulta: 26 febrer 2022].

[8] *Retaule de Santa Lúcia* (c. 1530), de Juan Fernández Rodríguez, ubicat al Palacio Sanjuanista de Ambel (Fotografia: Manuel Gracia Rivas).

[9] Imatge ampliada del *Retaule de Santa Lúcia* on s'observa una escena molt similar a la *Predicació de Sant Joan Baptista* (Fotografia: Manuel Gracia Rivas).

investigada, el qual fa pensar que han d'haver estat pintats per la mateixa persona. Si es comparen les dues escenes, es pot apreciar la seva gran similitud. ⁹ i ³

Si es para atenció a les altres escenes del retaule, s'observa que els rostres dels personatges i la seva vestimenta també són similars o, fins i tot, coincidents. ¹⁰ i ¹¹

En observar la semblança o coincidència evident en tants aspectes formals de les obres, es podria afirmar que les tres taules formen part d'un conjunt realitzat pel pintor aragonès Juan Fernández Rodríguez o, si més no, de pintors del mateix taller.

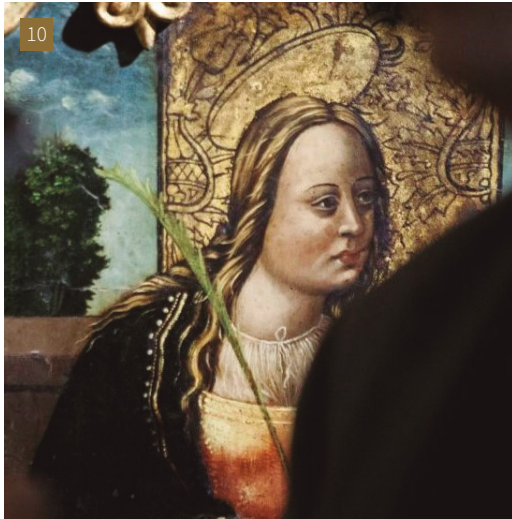
JUAN FERNÁNDEZ RODRÍGUEZ, "MESTRE D'AMBEL"

Juan Fernández Rodríguez va ser un pintor aragonès actiu entre els anys 1533 i 1541 a la zona de Tarassona,⁴² del qual hi ha poca informació. Tenia el seu taller a Saragossa i la seva producció se centra a la zona de Borja i Tarassona, i es diu que devia formar-se amb mestres del gòtic, fet reflectit en les seves obres amb influència germànica i italiana.⁴³

Segurament va treballar, i influenciar-se, amb pintors com Jerónimo Cosida o Alonso de Villaviciosa, que també van

⁴² REDÍN, G. *Pedro Rubiales, Gaspar Becerra y los pintores españoles en Roma, 1527-1600*. Director: Fernando Marías Franco. Tesi doctoral inèdita. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid, Facultad de Filosofía y Letras, 2005. Disponible en línia a: <https://repositorio.uam.es/handle/10486/12856> [Consulta: 25 febrer 2022].

⁴³ *ibid.*, p. 304.

ser actius en aquella zona. Entre les seves obres, a banda del *Retable de Santa Llúcia* ja comentat, s'inclouen, entre d'altres:

- *Tablas del apostolado* i el *Calvario* (c. 1530), ubicades a Fuendejalón.
- *Retablo de San Lorenzo* (1536), actualment a la Catedral de Tarassona.
- *Panel del Juicio Final y de la Inmaculada* (c. 1533), a l'Església de la Magdalena, a Tarassona.⁴⁴

Manuel Gracia Rivas, president del *Centro de Estudios Borjanos*, va fer una publicació sobre el pintor: "Las alteraciones anatómicas presentes en los modelos del Maestro de Ambel"⁴⁵ on comenta atribucions de diferents retaules de la zona a aquest pintor però, sobretot, com diu el títol, unes característiques que, segons l'autor, presenten les figures pintades per ell que ajuden a atribuir-li les obres, més enllà de la seva tècnica, pinzellada o gamma cromàtica.

Es tracta de la probable model que utilitzava Juan Fernández per fer les figures, qui patia goll, una malaltia de tiroides que causa un bony al coll.⁴⁶ Aquesta alteració és apreciable en les figures femenines que miren al centre i a l'esquerra, ja que es localitza a la zona dreta del coll. L'autor ho localitza en obres com el *Retable de Santa Llúcia d'Ambel* o el *Retable de la Magdalena* al mateix poble i, fins i tot, comenta que seria possible establir un ordre cronològic de les obres del pintor segons l'evolució de la malaltia de la model.⁴⁷ Per fer això amb el conjunt estudiat, però, hauríem de poder comparar-lo amb la resta d'obres, moltes de les quals estan perdudes. De totes maneres, és possible apreciar aquesta alteració en la figura femenina situada darrere la figura de Salomé en la taula *Decapitació*

de *Sant Joan Baptista* investigada, ja que s'observa que té el coll voluminos respecte el de Salomé, que no presenta aquesta característica i mira cap a l'altre costat.¹²

ICONOGRAFIA

La parròquia d'Ambel, d'on probablement prové l'obra, està annexada al Palau de l'Ordre de Sant Joan de Jerusalem. Tenint en compte aquesta procedència i les imatges dels retaules, es pot deduir que els temes representats fan referència a la vida de sant Joan Baptista. A més a més, a la parròquia d'Ambel s'ha trobat una porta que ha estat construïda a partir d'un retable de sant Joan reutilitzat.⁴⁸

[10] Escena de santa Apol·lònia a la predel·la del *Retable de Santa Llúcia* (Fotografia: Heraldo de Aragón).

[11] Figura femenina a la taula *Predicació de Sant Joan Baptista*, amb el mateix vestit que santa Apol·lònia, de color vermell (Fotografia: Foix Montaner).

⁴⁴ GRAN ENCICLOPEDIA ARAGONESA. *Op. cit.*

⁴⁵ GRACIA, M. "Las alteraciones anatómicas presentes en los modelos del Maestro de Ambel". *Seminario de arte aragonés. «Institución Fernando el Católico»* Vol. 34. (1981), p. 17-20.

⁴⁶ CUN. *Enfermedades / Bocio*. [En línia] <<https://www.cun.es/enfermedades-tratamientos/enfermedades/bocio>> [Consulta: 28 febrer 2022].

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ Informació proporcionada per Manuel Gracia Rivas, president del *Centro de Estudios Borjanos*.

[12] Figura femenina (darrere Salomé) en el retable central del conjunt, on també s'aprecia l'alteració del coll (Fotografia: Helena Pérez).

⁴⁹ Mc 1,6 i Mt 3,4.

⁵⁰ J. CARMONA. *Iconografía de los Santos*. Madrid: Ediciones Istmo, 2003, p. 237.

⁵¹ Lc 3, 1-6.

És probable que les peces a tractar formessin part d'un conjunt més gran, i que aquestes fossin conservades, mentre que la resta del políptic es reutilitzés o es perdés. Això explicaria per què les escenes dels retaules es veuen incompletes o retallades, amb un enquadrament molt estrany per a l'època.

Si es para atenció a la iconografia de sant Joan Baptista, quan es representa d'adult, és mostrat quasi sempre amb la fisonomia del sant ermità, amb uns trets demacrats, produïts per la predicació de penitència en el desert de Judea.

Segons els evangelis de Mateu i de Marc,⁴⁹ Sant Joan està vestit amb una túnica curta (*exomis*), però la seva vestimenta característica és la pell de camell ajustada a la cintura mitjançant un cinturó de cuir.

Altres atributs que l'identifiquen són: capa vermella, un bastó llarg en forma de creu, una petxina o bol per batejar, un llibre i un anyell (*Agnus Dei*).⁵⁰

Tot i que l'obra tractada porta per títol *Predicació de Sant Joan Baptista*, cap dels personatges s'identifica amb aquests atributs. És possible que Sant Joan Baptista fos representat predicant a la part esquerra de l'escena, la qual va ser retallada, i això explicaria per què els personatges que s'hi representen miren cap a l'esquerra. Segons els evangelis, la gent d'arreu de Judea es reunia per escoltar-lo i els habitants de Jerusalem confessaven els seus pecats i es feien batejar per ell al riu Jordà.⁵¹ Coneixent la història de Sant Joan Baptista, els dos personatges en primer pla podrien tractar-se d'Herodes Antipas i Herodias. Tot i això, pot ser que la predicació no fos a la ciutat de Judea i es tractés d'altres governants de l'Imperi Romà.

CONCLUSIONS

En el treball d'investigació i estudi, en el qual es basa el present article, s'han pogut assolir els objectius prèviament plantejats, tant pel que fa a estudi teòric com pel que fa a intervenció pràctica.

La recerca bibliogràfica exhaustiva a partir de les dades obtingudes de les obres ha permès saber que el canonge que va donar les obres a la Catedral de Barcelona, Lluís de Despujol, va ser qui les va retirar de la seva ubicació original, la parròquia d'Ambel, un petit poble de Saragossa. S'ha pogut saber que estava involucrat en el col·leccionisme i el mercat d'objectes artístics, tant en l'àmbit personal com polític, ja que va tenir un paper en la gestió d'objectes artístics religiosos durant la Guerra Civil.

També s'ha indagat en la figura de Despujol, permetent saber que era una figura important en l'Església espanyola durant la guerra i el franquisme en ser el secretari del Cardenal Gomà.

Coneixent la procedència de les obres, s'ha pogut estudiar la producció artística de la zona i els artistes destacats arribant, fins i tot, a atribuir les taules estudiades al pintor Juan Fernández Rodríguez, "Mestre d'Ambel", per comparació estilística. S'ha pogut saber que el pintor va ser actiu a la zona de Saragossa i Tarassona, entre els anys 1533 i 1541, i conèixer la seva producció, conservada majoritàriament a la mateixa zona.

Gràcies a l'ajut de Manuel Gracia Rivas, del *Centro de Estudios Borjanos*, s'ha esbrinat que a la parròquia d'Ambel hi ha taules reutilitzades amb temàtica de sant Joan Baptista, que podrien haver format part d'un retaule més gran, que hagués inclòs les tres taules estudiades.

Quant al desenvolupament pràctic del treball en el qual es basa el present article, s'ha realitzat un examen organolèptic exhaustiu de les obres, amb anàlisis fisicoquímiques, podent determinar així el seu estat de conservació i plantejar la necessitat d'una intervenció de conservació-restauració. D'aquesta manera s'ha desenvolupat una proposta d'intervenció, tenint en compte la integritat i estabilitat de les peces i el màxim respecte cap a les obres originals i, seguidament, s'ha dut a terme una intervenció de conservació-restauració de les obres seguint els criteris de reversibilitat, discernibilitat i mínima intervenció. Amb aquesta intervenció s'ha aconseguit restablir l'estabilitat estructural de les peces, també eliminant intervencions anteriors que eren perjudicials, però també s'ha restablert la seva lectura estètica, eliminant els materials aliens a l'obra, que interferien en la seva lectura i conservació, i reintegrant les pèrdues seguint un criteri discernible per no crear falsos històrics.

En aquest treball s'ha obert una petita línia d'investigació sobre el mercat d'objectes artístics i el moviment d'obres d'art que hi va haver durant la Guerra Civil, moment en què es va perdre molt de patrimoni artístic a causa de la guerra, però també se'n va amagar i desplaçar lluny de la seva ubicació original. Aquest és un exemple d'unes obres que van ser sostretes del seu lloc a inicis del franquisme, a les que se'n va perdre la pista i es donaven per perdudes. Aquesta investigació pot servir de motivació per indagar sobre el context d'altres obres i descobrir la seva història, per poca informació que es tingui a l'inici, ja que els resultats poden esdevenir de gran rellevància.